

کتاب سوم مجموعه جهان اسلام

جهان اسلام

آسیای مرکزی و قفقاز

دکتر سید یحیی صفوی

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۳

سرشناسه: صفوی، سیدیجی، ۱۳۳۱-
 عنوان و نام پدیدآور: جهان اسلام: آسیای مرکزی و قفقاز / سیدیجی صفوی.
 مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری: ۳۰۴ ص: مصور (رنگی)، نقشه (رنگی)، جدول (رنگی).
 فروست: مجموعه جهان اسلام؛ کتاب سوم.
 شابک: 978-964-00-1627-5
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیفا.
 یادداشت: کتابنامه.
 موضوع: سورهای اسلامی.
 شناسه افزوده: مجموعه جهان اسلام؛ [ج. ۳].
 شابک کنگره: ۱۳۹۳ ج ۳ ۸۷ ص ۶/۲۵ DS
 رده‌بندی دیوید: ۹۰۹ ۹۷۶
 شماره کتاب‌سی: ۳۴۱۲۸۹

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۶۲۷-۵

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

«با همکاری مؤسسه انتشارات امیرکبیر»

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۶۵-۹۱

جهان اسلام: آسیای مرکزی و قفقاز

© حق چاپ: ۱۳۹۳، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.mirkabir.net

نوبت چاپ: اول

مدیر گروه تحقیق: دکتر سیدیجی صفوی

گروه تحقیق: دکتر مهرشاد شبابی، دکتر سیدحمزه صفوی (استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران)

دکتر علیرضا فرشچی، احمد صدقی

طراح جلد: گروه خلاقیت آیدیا لیست

صفحه‌آرا: محمدحسین سعادت، خورشید فروتن

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپ واژه‌پرداز اندیشه، تلفن: ۷۷۱۴۵۰۶۳۶

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۵۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به‌جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گپومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

بسم الله الرحمن الرحيم

قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ^(۱)

کتاب دوم جهان اسلام مربوط به کشورهای مسلمان نشین حوزه آسیای مرکزی و قفقاز شامل آذربایجان، ترکمنستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان و قزاقستان است. این منطقه از عهد باستان حلقه اتصال فرهنگی و اقتصادی اروپا و آسیا محسوب می‌شد. جاده‌ی باستانی ابریشم، مسیر روان‌ی بود که امپراطوری رم را از طریق حوزه آسیای مرکزی و افغانستان به هند و چین متصل و این دو، دو جهان شرق و غرب را به هم مرتبط می‌ساخت. تجارت بسیاری از کشورها از طریق این مسیر صورت می‌گرفت، اما با ایجاد و توسعه گذرگاه‌های آبی به هند و شرق دور در قرن پانزدهم، مسیرهای ابریشم به موضوعی تاریخی تبدیل شد. در نتیجه، آسیای مرکزی به منطقه‌ای بن‌بست بدل گشت. پس از توسعه استعمارگرایی در قرن نوزدهم و رشد فناوری به‌ویژه راه‌آهن در ابتدای قرن بیستم، موازنه‌ی قوا مجدداً به سوی کشورهای بزرگ دگرگون شد و «ناحیه‌ی محوری هارتلند» اثرگذاری خود را از سر گرفت. در این هنگام، امنیت هند، گنجینه‌ی پرارزشی که توسط امپراطوری بریتانیا اداره می‌شد، از سوی روسیه‌ی تزاری در معرض خطر بود. به همین سبب، خصومت و کشمکش بین این دو قدرت بزرگ برای تفوق و سلطه‌ی استراتژیک بر آسیای مرکزی از سال‌های آغازین قرن نوزدهم شروع شد و تا زمان تاسیس اتحاد جماهیر شوروی ادامه یافت. برنده‌ی «بازی بزرگ» روسیه بود که انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ تا سال ۱۹۹۱ به مدت بیش از ۱۸۰ سال بر منطقه‌ی آسیای مرکزی و قفقاز تسلط شد. روسیه‌ی تزاری و اتحاد جماهیر شوروی در طول این دوره، کلیه‌ی ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و نظامی کشورهای منطقه را در راستای اهداف مورد نظر خود تغییر اساسی دادند. مبارزه بلشویک‌ها با فرهنگ ملی و مذهبی ملت‌های مسلمان آسیای مرکزی و قفقاز ابعاد مختلفی داشت که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت بود از: تجزیه کشورهای اسلامی منطقه

بر اساس نژاد و قومی، توسل به زور و اعدام رهبران مسلمان منطقه، مهاجرت اجباری مسلمانان ساکن در آسیای مرکزی و قفقاز به مناطق دوردست، تغییر خط ملل مسلمان آسیای مرکزی و قفقاز به لاتین و سپس سیرلیک به منظور بیگانه ساختن مسلمانان نسبت به فرهنگ و ارزش‌های سنتی، تغییر تعطیلی روز جمعه به یکشنبه و جلوگیری از برگزاری نماز جمعه، مبارزه با مراسم و سنت‌های ملی - مذهبی، همسان‌سازی مردم اتحاد جماهیر شوروی و تلاش برای ایجاد انسان نوین آسیای مرکزی، تبلیغ گسترده‌ی مباحثی همچون «مذهب محصول مکانیکی ترس و جهل بشر است» و این که اسلام دین ملی آسیای مرکزی و قفقاز نیست، بلکه ره‌آورد مهاجمین بیگانه عرب، رانی و عثمانی است.

به هر حال، در طول سال حکومت تزارها و سپس کمونیست‌ها، فرهنگ روسی فرهنگ برتر شمرده می‌شد. اصولاً فرهنگ جمهوری‌های تابع را تا حد بسیار زیادی تحت تاثیر قرار داده بود. با این وجود، مسلمانان منطقه وابستگی بسیاری از باورها، اعتقادات و رسوم مذهبی خود را حفظ کردند و در دوره‌ی پس از جنگ به هويت اصیل اسلامی خود رجعت کردند. در حال حاضر، تمام کشورهای مسلمان منطقه به‌دلیل آذربایجان، ترکمنستان، تاجیکستان، ازبکستان، قزاقستان، قرقیزستان عضو سازمان همکاری و اعتماد می‌باشند و در مناسبات جهان اسلام به طور فعالی نقش‌آفرینی می‌کنند. با درک این مهم، رژیم‌های فاقد مقبولیتی همچون رژیم صهیونیستی سعی می‌کنند در قالب «بازی بزرگ جدید» از قزاق‌ها و ازبک‌ها برای کشورهای تازه استقلال یافته، چنین وانمود کنند که مورد پذیرش کشورهای جهان اسلام قرار دارند.

پس از فروپاشی شوروی و به ویژه پس از حوادث تروریستی ۱۱ سپتامبر، فضای ژئوپلیتیکی جدیدی شکل گرفت که با توجه به پیشینه رقابت بین روسیه و بریتانیا به بازی بزرگ جدید شهرت یافت. این منطقه در مرکز ژئواستراتژیک قدرت‌های بزرگ، پر بهار و مملو از منابع طبیعی و سلاح‌های هسته‌ای همچون روسیه، چین و هند قرار دارد. استراتژی به اصلاح صدر روزیستی ایالات متحده پس از ۱۱ سپتامبر و حضور نظامی این کشور در منطقه‌ی آسیای مرکزی برای اولین بار در طول تاریخ، به وضوح نشان دهنده رشد فزاینده ارزش استراتژیک این منطقه است. آمریکا در صدد است با منحرف کردن مسیر ترانزیت انرژی از روسیه و ایران، ذخایر نفت و گاز آسیای مرکزی و قفقاز را تحت کنترل خود درآورد تا از این طریق از ارزش راهبردی ایران و روسیه بکاهد. همچنین، با ایجاد پایگاه‌هایی در آسیای مرکزی سعی می‌کند روسیه و ایران

را مورد تهدید قرار دهد. ایالات متحده در سطحی کلان‌تر، تلاش می‌کند از شکل‌گیری مثلث ژئواستراتژیک روسیه، چین و هند با همکاری قدرت‌های منطقه‌ای مانند ایران و پاکستان جلوگیری کند. این کشورها نیز با تأسیس پیمان همکاری شانگهای سعی در کاهش نفوذ ژئوپلیتیکی آمریکا در منطقه دارند. به نظر می‌رسد پیمان شانگهای در حال تبدیل شدن به یک پیمان قدرتمند اقتصادی و حتی نظامی در مقابل ناتو و جایگزین پیمان ورشو است؛ به گونه‌ای که بالانیه شاهد برگزاری رزمایش‌های نظامی مشترک چین، فدراسیون روسیه و برخی از کشورهای آسیای مرکزی هستیم.

به هر حال، فضای ژئوپلیتیکی جدید شکل گرفته که متأثر از رقابت بازیگران مختلفی همچون کشورهای آمریکا، هند، چین، اندونزی، سازمان‌های بین‌المللی، و همچنین بازیگران غیردولتی مانند شبکه‌های تروریستی جنبش‌های رادیکالی است، ساختار منطقه‌ای باثبات و متناسبی برای همکاری ارائه می‌دهد. نزدیکی بازیگران رقیب و تعدد آن‌ها در «بازی بزرگ جدید» می‌تواند حتی منجر به سوراخ جنگ و ناامنی گسترده و درگیری بر سر سرزمین و منابع، مسیرهای ترانزیت و خطوط لوله انرژی شود. در چنین فضایی، چنانچه بازیگران جهانی بدون در نظر گرفتن ملاحظات منطقه‌ای صرفاً در پی دستیابی به اهداف خود باشند، نه تنها قدرت‌های بزرگ جهان با یکدیگر درگیر خواهند شد، بلکه بحران‌های خفته آسیای مرکزی نیز در پی این تعارضات شعله‌ور خواهند شد و منطقه احتمالاً به کمر بند بحران تبدیل خواهد شد. بنابراین، تغییر نگرش قدرت‌های درگیر در این منطقه، ضرورتاً انکارناپذیر است. برای مثال، آمریکا و روسیه باید برتری‌های جغرافیایی ایران را به عنوان کشوری که در مرکز بیضی انرژی استراتژیک جهان قرار گرفته و مناسب‌ترین مسیر دسترسی به سوئز، تنگه‌های محصور در خشکی آسیای مرکزی و قفقاز را در اختیار قرار می‌دهد بپذیرند و با این انرژی از مسیر ایران موافقت نمایند. همچنین، از آنجایی که امنیت منطقه تا حدود زیادی منوط به تعیین هر چه سریع‌تر رژیم حقوقی دریای خزر است روسیه در جهت نهایی شدن رژیم حقوقی مورد قبول تمام کشورهای ساحلی، باید ملاحظات جمهوری اسلامی ایران را در این مسئله بسیار مهم در نظر بگیرد و آمریکا نیز از کارشکنی‌های خود در جهت منزوی کردن ایران در این موضوع دست بردارد.

شایان ذکر است افراط‌گرایی، تروریسم، قاچاق تسلیحات، مواد مخدر و انسان، بحران‌های زیست‌محیطی مانند خشک شدن دریاچه آرال و عوامل بی‌ثبات‌کننده‌ی محیط منطقه‌ای و

فرامنطقه‌ای، به ویژه از افغانستان، همگی بحران‌های نیمه خاموشی هستند که در صورت بروز هرگونه تعارض و تضاد بین قدرت‌های بزرگ و دخالت آنها در امور داخلی کشورهای منطقه، بدون در نظر گرفتن منافع واقعی آنها، آسیای مرکزی و قفقاز به یکی از بحرانی‌ترین مناطق جهان تبدیل خواهد شد. از این رو، شایسته است کشورهای اسلامی با اتحاد و همبستگی تحت لوای اسلام ناب محمدی (ص) فضای ژئوپلیتیکی کشورهای مسلمان آسیای مرکزی و قفقاز را درک نموده و در راستای تقویت امنیت و منزلت ژئوپلیتیکی این منطقه از هر نوع کوششی دریغ نکند.

از همداران این جلد آقایان دکتر علیرضا فرشچی، دکتر حمزه صفوی، که با کوشش بی دریغ خود موجب به ثمر رسیدن این اثر شدند همچنین از سرکار خانم دکتر مهرشاد شهابی به خاطر تلاش علمی در رابطه با کشور تاجیکستان و نیز از آقای محمد صادق جوکار که ویراستاری این جلد را به عهده گرفتند صمیمانه شکر و قدردانی می‌نمایم.

موسسه آینده پژوهی جهانبین است. پیشنهادات صاحب نظران و فرهیختگان ارجمند را هدیه‌ای جهت ارتقای سطح علمی کتاب تألیفی در چاپ‌های بعدی می‌داند. ایمیل موسسه برای دریافت نظرات شما: INFO@IIWFS.COM می‌باشد.

«كَذَّبُوا اللَّهَ وَرُسُلَهُ»

دکتر حسین حبیبی (رحیم) صفوی

تیراژ: ۱۳۹۲

فهرست

الف	مقدمه
۱۵	آذربایجان
۱۷	وضعیت جغرافیایی
۱۹	جمعیت
۲۰	پیشینه
۲۶	اقتصاد
۳۶	تجارت و صنعت
۴۷	امور مالی
۵۴	مراجع قضایی، قضایی و اجرایی
۶۱	دین و مذهب
۶۳	مطبوعات
۶۴	فرهنگ
۶۷	آموزش
۶۹	وضعیت دفاعی
۷۱	بررسی‌های آماری
۷۴	پی‌نوشت
۷۹	ازبکستان
۸۱	وضعیت جغرافیایی
۸۲	جمعیت
۸۳	پیشینه
۸۷	اقتصاد
۱۰۰	امور مالی
۱۰۰	مراجع قانونی، قضایی و اجرایی
۱۰۴	دین و مذهب
۱۰۵	مطبوعات
۱۰۶	تجارت و صنعت
۱۰۷	فرهنگ
۱۰۸	آموزش
۱۱۱	وضعیت دفاعی
۱۱۳	بررسی‌های آماری
۱۱۷	پی‌نوشت
۱۱۹	تاجیکستان
۱۲۱	وضعیت جغرافیایی
۱۲۲	جمعیت
۱۲۲	پیشینه
۱۲۸	اقتصاد

۱۴۳		امور مالی
۱۴۴		تجارت و صنعت
۱۴۵		مراجع قانونی، قضایی و اجرایی
۱۵۱		دین و مذهب
۱۵۲		مطبوعات
۱۵۳		فرهنگ
۱۵۵		آموزش
۱۵۷		وضعیت دفاعی
۱۵۹		بررسی های آماری
۱۶۳		پی نوشت
۱۶۵		ترجمه ها
۱۶۷		وضعیت جغرافیایی
۱۶۹		جمعیت
۱۷۰		پیشینه
۱۷۵		اقتصاد
۱۹۰		امور مالی
۱۹۱		مراجع قانونی، قضایی و اجرایی
۱۹۷		دین و مذهب
۱۹۸		آموزش
۲۰۰		مطبوعات
۲۰۲		فرهنگ
۲۰۲		وضعیت دفاعی
۲۰۴		بررسی های آماری
۲۰۹		پی نوشت
۲۱۱		قرقیزستان
۲۱۳		وضعیت جغرافیایی
۲۱۴		جمعیت
۲۱۵		پیشینه
۲۲۲		اقتصاد
۲۳۵		امور مالی
۲۳۸		مراجع قانونی، قضایی و اجرایی
۲۴۲		دین و مذهب
۲۴۳		مطبوعات
۲۴۴		تجارت و صنعت
۲۴۶		فرهنگ
۲۴۷		آموزش
۲۴۹		وضعیت دفاعی
۲۵۰		بررسی های آماری

۲۵۵	پی‌نوشت
۲۵۷	قزاقستان
۲۵۹	وضعیت جغرافیایی
۲۶۰	جمعیت
۲۶۱	پیشینه
۲۶۵	اقتصاد
۲۸۲	امور مالی
۲۸۳	مراجع قانونی، قضایی و اجرایی
۲۸۹	دین و مذهب
۲۹۰	معنای لغوی
۲۹۲	تجارت و صنعت
۲۹۴	فرهنگ
۲۹۵	آموزش
۲۹۷	وضعیت دفاعی
۲۹۹	بررسی‌های آماری
۳۰۴	پی‌نوشت